

IVAN BOŠKOVIĆ
Filozofski fakultet u Splitu
boskovic@ffst.hr

PRVI SVJETSKI RAT NA SPLITSKOJ POZORNICI

Prvi svjetski rat nije skroz prekinuo splitska kazališna događanja. U teškim ratnim okolnostima na pozornici, često pretvaranoj za prigodničarske i karitativne sadržaje, zbivali su se i događaji koji svjedoče o nastojanjima da se i kazališnom riječju umanje ratne nedaće. U nedostatku pravog kazališta tu su ulogu preuzimali agilni diletanti, a znatnoj živosti pridonosila su i česta kazališna gostovanja, osobito su na cijeni bili laki komediografski komadi, strani i domaći. U splitskim izvedbama profilirala su se i značajna imena koja će se dokazati i u drugim sredinama. Kako arhivskih zapisa o predstavama u tom vremenu gotovo i nema, lokalna kronika, *Naše jedinstvo* i *Dan*, pomaže nam u rekonstrukciji kazališnih zbivanja, a pokoja šira deskripcija i osvrt na predstavu, glumce i odjek kod publike pruža nam podatke i za reljefniji teatrološki okvir.

KLJUČNE RIJEČI: *Prvi svjetski rat, Splitsko kazalište, kazališni amateri, gostovanja, lokalna kronika, periodika.*

Iako kazališnu zgradu dobiva 1893. godine, kronika splitskih kazališnih događanja bilježi česta nastojanja pojedinaca i skupina da se i kazališnom riječju obogati kulturni i društveni život sredine. Tako se bilježi da je 1898., pod vodstvom Dragutina Freudenreicha, osnovano i Hrvatsko dramatično društvo. Nakon što je zbog financijskih teškoća ono prestalo djelovati, a Freudenreich otišao i u Varaždinu osnovao novo kazalište, kazališni se život u Splitu odvijao najviše preko gostovanja. S repertoarom komedija i lakih komada Split su često pohodili i zagrebačko i osječko kazalište, a gostovale su i brojne kazališne družine. Uz njihova gostovanja potrebu za kazalištem nadomještale su i predstave domaćega dobrovoljnog diletantskog društva organizirana, kako svjedoči lokalna kronika, u okviru *Slavjanskog nap-retka* te u agilnom pjevačkom društvu *Zvonimir*, a djelovao je i Hrvatski dramski klub.

Sa željom da "podupire i unapređuje hrvatsku kazališnu umjetnost" (Bezić Božanić 1986: 307–320; Bogner-Šaban 2003: 192–221; Bogner-Šaban 2007: 237–275; Kečkemet 1953: 2–20; Jurišić 1980) Hrvatsko kazališno društvo za Dalmaciju davalo je komade koji su kod publike imali dobar odjek. Od istaknutijih imena koja su djelovala u društvu spominju se Marija Ružić, Irma Plazibat, Antica Zavoreo, Mate i Paško Matošić i dr. Kasnije su im se pridružili braća Kovačić, braća Strello, zatim Meneghelo-Dinčić, Bogić, Sotirović, Viličić, Viskić, Fantella, Uvodić, Jedlička, Samohod ... Također, s većim ili manjim udjelom u društvu su djelovala i značajna

kulturna imena tadanjega Splita, Milan Begović, Dinko Šimunović, Grga Novak, Ramiro Bujas, Ivo Tartaglia, Josip Hatze, Jakov Gotovac, Ivo Tijardović, Dubravko Dujšin i dr. Od predstava Hrvatskoga kazališnog društva za Dalmaciju koje su imale najveći odjek, bilježi se predstava *Smrt cara Dioklecijana* Milana Ogrizovića davana 1913. godine na Peristilu (v. Bošković: 2012). Nastala na poticaj don Frane Bulića, Ogrizovićeve je predstava odigrana 5. kolovoza, a u ulozi Dioklecijana i redatelja predstave nastupio je prvak zagrebačkoga kazališta Dinko Nučić. Pozornica na Peristilu, na kojoj je komad izveden, kasnije će postati jedan od najatraktivnijih scenskih prostora u Splitu.

Nažalost, početak skoroga rata umnogome je poremetio splitska kazališna događanja. Ionako skromna zbivanja ratno je vrijeme umanjilo, što ne znači da se kazališni život nije odvijao i u takvim okolnostima. Sustavnih osvrti o kazališnom životu u Prvome svjetskom ratu nema. Od radova valja spomenuti da Nevenka Bezić Božanić (1980: 397–454) donosi popis novinskih vijesti o scenskim priredbama u Splitu (1884.–1918.) bez upuštanja u njihov detaljniji opis dok Antonija Bogner Šaban, u studiji *Hrvatsko kazališno društvo – povijesni i umjetnički temelj profesionalnoga kazališta u Splitu*, govori i o navedenom vremenu u kontekstu cjelovitog razvoja splitskoga kazališta (2003: 192–221; 2007: 237–275). Čak ni pouzdaniji kroničari i poznavatelji povijesti splitskih kazališnih zbivanja (Buljan, Jurišić, Kečkemet, Kudrjavcev...) ne podastiru opširnije informacije o tome razdoblju; uglavnom se zadovoljavaju konstatacijom da ratno vrijeme nije pogodno za kazališnu umjetnost, pa pozornost svojih interesa usmjeravaju na godine poslije rata u kojima je taj život bio i bogatiji i sadržajniji. Budući da je splitski kazališni arhiv izgorio u požaru zgrade, u rekonstrukciji kazališnih događanja u vremenu koje kontekstualizira našu temu od koristi su dostupni izvori, a to su splitske novine i periodika.

Da podsjetimo, u vrijeme rata u Splitu izlazi samo nekoliko listova (usp. Baras). Uz *Naše jedinstvo*, koje je na dvije stranice izlazilo svaki dan osim nedjelje sve do 31. listopada 1918. godine, za našu je temu od značenja i list *Dan* koji je od 1903. do 1918. izlazio polumjesečno. Kako je riječ o listovima prvotno društvenoga i informativnoga predznaka, a ne književnoga, tema o kazalištu i umjetnosti općenito je malo, i uglavnom su posrijedi vijestice u rubrici gradskih obavijesti. Tek nekoliko širih informacija i pokoja impresija o odigranoj predstavi s kritičkom mišlju o glumcima, izvođenom komadu i reakcijama publike, omogućuje nam da uokvirimo sliku kazališnog vremena.

1. Početak Prvoga svjetskog rata u splitskome društvenom životu različito je doživljen. Za generaciju (splitskih) predratnih omladinaca bio je to jasan znak da je došlo vrijeme da ruke zamijene "patriotske fraze" ispod kojih se, prema njihovim riječima, krila "apatija, puzavost i narodna golotinja".¹ Na taj čin, poznato je iz historiografije, vlast je uzvratila hapšenjima, pa se nakon procesa u tamnicama našla "elita dalmatinske inteligencije" (dr. Ante Tresić-Pavičić, dr. Melko Čingrija, dr. Josip Smodlaka, dr. Mate Drinković, dr. Ivo Tartaglia, dr. Josip Beroš, dr. B. G. Angjelinović, dr. Vjekoslav Škarica, dr. Prvislav i Ivo Grisogono, dr. Ante Pugliesi,

¹ Vidi: *Ruke na posao*, *Zastava*, 3.VII.1914.

dr. Mate Gračić, Niko Bartulović, Jerko Čulić, Maja Nižetić-Čulić, Ivo Andrić, Vicko Arambašin, Stevan Adum, Ante Anić, Stipan Boban, Vaso Bezbradica, prof. Josip Barač, Sava Barbić, Ivan Bebić, Sava Beslemović, Atanasije Brkić, Vaso Bjegović, Eduard Bulat, Luka Berber, Luka Stojanac, Uroš Čekrlija, Petar Dominis, Marko Dubravčić, Anton Filipić, Ante Farčić, Ermenegildo Job, dr. Ivo Karaman, Zlatko Kačić Dimitrij, Josip Koščina, Dinko Kargotić, Ivan Lupis, Kristo Laptalo, Petar Magazin, dr. Miloš Martić, Ante i Slavomir Mladinov, Jovo Matačić, Mirijan Madirazza, Antun Mohorović, Jeremija Petranović, Mirko Pokrajac, Stevo Perović, Ante Ružić, Vlado Relić, Jozo i Petar Šegvić, ing. Petar Senjanović, Petar Skrbić, Ante Sirotković, don Mate Škarica, Marko Šego, Dinko Sirovica, prof. Vjekoslav Stefanini, Ivan Višić, Gjuro Vojvodić, Lazo Vukadinović, Milan Vukotić, Juraj Vrcan, Ivo conte Vojnović, Lavrentije Biliškov, Ljubo Manola, Kruno Kovačev, gdjica Vidović, Ante Palinić, don Ivo Šeparović, Taso Satirović, Marko Stoić, Krsto Margetić i toliki drugi), o čemu detaljno izvještava Oskar Tartaglia (1928: 83). Koliki je taj događaj imao odjek u splitskoj sredini zacijelo svjedoči i činjenica da je *Zastava* – list koji je pokrenuo i tijekom 67 brojeva uređivao sam Tartaglia – prijestolonasljednika "ispratila u povijest" zbog uvodnika² u kojem nije bilo ni "jedne riječi sažaljenja ili osude atentata, bez crnog okvira oko lista, bez ikakva znaka žalosti", a s obrazloženjem da "svojim sadržajem in-direktno nastoji opravdati djelo nečudoreдно i po zakonu zabranjeno, a uz to vrijedja i dužno poštovanje prema prejasnom pokojniku" (Tartaglia 1928: 78). Na literaran način to dokumentira i Bartulovićev (autobiografski) junak navodeći da su tih dana paljene careve slike, da je bojkotiran doček carice i nadvojvode Fridricha, a spominje i da je podvali sklona mladež napravila i šalu s gradskim redikulom maskiranim kao Franjo Josip I.

I taj događaj i neizvjesnost što su je nagovještavale vijesti koje dolaze iz središta europskih zbivanja – u gradu s oko dvadesetak tisuća stanovnika – itekako su utjecali i na ionako skromna kazališna događanja, a na životu su ih održavale uglavnom predstave lokalne diletantske družine i tek pokoje gostovanje s lakim i komediografskim komadima. Uz publiku, konstantu splitskoga kulturnog života, kazalište je bilo svojevrstni odmak od teške društvene zbilje, bez obzira je li riječ o dramskim predstavama ili pak o koncertima (kulturno društvo *Zvonimir*, Noe Matošić, Anka Satalić, Olga Karlovac...), operama, recitacijama, izložbama (Meneghello, Botteri, Mirković, Betizza, Meštović, Miše...) ili sličnim "umjetničkim" sadržajima. Kao mjesto odvijanja različitih sadržaja, kazalište je bilo medij koji je imao svoju publiku, pa je i značaj pojedinih zbivanja u društvenom životu sredine bio znakovito veći nego u nekim drugim sredinama i/ili sretnijim vremenima. Uz ocjenu da su navedene aktivnosti uspjele i "ispale više od očekivanja", u kronici se susreću i atribucije da je raspoloženje nakon predstava bilo veliko i da je "pljeskanja, klicanja i odobravanja bilo napretek".

2. Već u studenome prve ratne godine, kada se raspoloženje u gradu mijenjalo ovisno o vijestima koje su pristizale s ratišta, *Naše jedinstvo* višekratno izvještava da diletantska družina priprema predstavu u korist austrijskoga Crvenog križa i "u korist siromašnih ratnika iz samoga grada Splita"³ te se tako "odužiti svojoj

² "Ubijen prestolonasljednik Franjo Ferdinand", *Zastava*, 30. VI. 1914.

³ *Naše jedinstvo*, 28. XI. 1914.

patriotskoj dužnosti".⁴ Riječ je o (tročinom) dramskom komadu *Krivica jedne žene* koji je, ako je suditi iz osvrta nekoliko dana kasnije, odigran "izvršno", a u njegovoj se izvedbi posebno "istakla gospođa Samohod, koja nam je ovaj put potvrdila da je prava umjetnica".⁵ Iz nepotpisana osvrta, bez pretenzija da bude i kritički osvrt na predstavu, vidi se da je "g. Bonačić bio izvrstan", dok je g. Viličić u "zad-njem činu malo pretjerao svoju ulogu", ali je "inače i on bio na svojem mjestu". Među akte-rima spominju se i gđica Zavoreo te mala Žan, a za pozornicu se kaže da je "bila jako uku-sna".⁶

U vrijeme kada je pozornica uglavnom služila za održavanje sadržaja humanitarnog i karita-tivnog karaktera – vrijedi zabilježiti i predstave koje su se davale. Tijekom prosinca 1914. godine kronika lista najavljuje komediju *Mizantrop* prof. Henrika Grbavčića, koja je i odi-grana 12. istoga mjeseca. Iz šture novinske bilješke doznaje se da se "komad svidio publici" te da je ona "poslije drugoga čina zvala auktora, i nagradila ga pljeskom". Uz konstataciju da se igralo ukupno dobro – a riječ je o ocjeni koja se često ponavlja i za druge predstave koje su se davale – spominje se g. Matošić ("igrao jako dobro"), potom Bogić ("koji se poslije to-liko vremena opet povratio u diletantsku družinu") te gđica Zavoreo. Za autora bilješke/osvrta, ona je "od lani mnogo napredovala, pa se nadamo da će se i dalje usavršiti do prave umjetnice".⁷ Iz iste bilješke doznaje se da prof. Grbavčić, a njegovo se ime često pojavljuje u kronici kulturnih zbivanja ovog vremena⁸, radi na lakrdiji *Bračna sreća*. Također se na-javljuje da se za božićne dane priprema Molièrov komad *Liječnik za nevolju* te "bosanska komedija" *Ćorav račun*.⁹ O Molièreovu komadu, kasnije prekrštenu u *Liječnik proti volji* i kao plakat donesenu na stranicama lista, pojavio se i malo opširniji osvrt. Koliko god nedo-statan za relevantniju kritičku rekonstrukciju, apostrofiraju se uloge istaknutijih aktera/ glumaca. Za Bogića se tako navodi da je "stvorio karakterističan tip vlastelina (...) te da je ovo "sigurno jedna od najboljih do sada njegovih uloga"; za Strella, koji se u kronici split-skih kazališnih zbivanja često pojavljuje i kao glumac i kao redatelj predstava, navodi se da je "ulogu liječnika igrao sasvim dobro, te da je lijepo pokazao smetlara". Oba pak glumca, za nepotpisanog autora izvješća, imala su "vrlo uspjelih momenata da se boljih nije moglo zah-tijevati ni od dobrih glumaca", čime se posredno sugerira da su domaći diletanti u umjetnič-kome smislu prerasli vlastita ograničenja, što potvrđuje i osvrt na ulogu gđice Stapić koja je svoju rolu odigrala "naravno", te su s njome, navodi se izrijekom, "diletanti dobili dobru silu". Konstatirajući nadalje da je svijeta bilo puno, navodi se i da ovakve predstave govore o potrebi da se igraju češće te da bi družinu trebalo financijski potpomoći.¹⁰

⁴ *Naše jedinstvo*, 19. XI. 1914.

⁵ *Naše jedinstvo*, 1. XII. 1914.

⁶ *Naše jedinstvo*, 1. XII. 1914.

⁷ *Naše jedinstvo*, 12. XII. 1915.

⁸ Vidi: "Čitanje Dubravke od g. H. Grbavčića" (*Naše jedinstvo*, 5. II. 1916.). Dr. Grbavčić napisao novi kazališni komad u stihovima, petočinu *Vormičevu Maru*, po Luki Botiću (*Naše jedinstvo*, 8. IV. 1916.), a održavao je i tečaj njemačkoga jezika ...

⁹ *Naše jedinstvo*, 17. XII. 1915.

¹⁰ *Naše jedinstvo*, 27. XII. 1915.

Samo dan kasnije, 28. prosinca, kronika bilježi vijest da će diletantska družina za poklade prirediti više "igara", a spominju se: *Georges Dandin*, *Nervozne žene*, *Sluga i dvojica gospodara*, *Advokat ubojica*, *Ružičasti Domino*, *Svatbeno putovanje*, *Raj na zemlji*, *Muš na lutriju*, *Par u modi*, *U novoj koži*, *Sretan brak*. Posebno se najavljuje Molièreov *Georges Dandin* za koji se u osvrtu na predstavu kaže da se "svidila, da je izvedena dobro" te da se "igrala najbolje od svih dosadašnjih komada".¹¹ Posebno se u istom članku navodi g. Strello s "dobrim interpretiranjem pučanina Dandina, te gca Zavoreo, koja je svoju ulogu odigrala "dražestno". Uz ostale uloge, također odigrane "izvrstno", posebno se navodi da su i "kostimi bili krasni, scenerija lijepa, a da je kazalište bilo prepuno".¹² Slične ocjene čitati je i u vijestici o komediji *Nervozne žene* za koju se kaže da je "jako dobra"¹³, a za sociologiju kazališta vri-jedan je podatak da kronika bilježi kako pučke predstave diletantske družine "privlače dosta svijeta". Ovo je tim znakovitije ako se zna da ovakve i slične predstave do danas u Splitu ni-su nimalo izgubile na svojoj privlačnosti!

Da su predstave navedenog karaktera bile mamac za publiku, čak i u teškim ratnim okol-nostima, svjedoči i komedija *Hipolitove pustolovine* Armona i Nanceya što su je diletanti igrali u ožujku 1916. godine. Za kroničara lokalnog dnevnika predstava je "napunila kaza-lište do posljednjeg mjesta", a o glavnim se ulogama "ne može govoriti da su diletanti" već glumci koji "mogu da izvedu i najteže komade". Za ulogu gđice Milošević, koja je igrala ma-lu Parižanku, uz isticanje uobičajene vještine, navodi se da je njezina "igra savršena" te se izražava zadovoljstvo da "ćemo je unapred češće viđati na pozornici i u kojoj većoj ulozi".¹⁴ U istom se osvrtu najavljuje i komedija *Raj na zemlji*, za koju se kaže da je svuda polučila velik uspjeh, a da su je i zagrebačka kazališta više puta davala pred punom publikom. I pred-stava *Zaboravljen kišobran* popraćena je sličnim atribucijama, a za gđicu Samohod se navodi da ne samo da "igra kao umjetnica, nego i lijepo pjeva".¹⁵

Teško je zaključiti jesu li ove "lake" predstave, koje su u splitskoj sredini izazvale velik odjek, bile i razlogom izrazito kritičkog komentara pod naslovom "Kazališta" u drugome lokalnom listu. Glasilo koje za cijelo vrijeme ratnih događanja donosi tek nekoliko vijestica iz kazališnoga života, apostrofirajući da su kazališta puna dok "na granicama naše domovine riču topovi" te da se "treba malo rastresti i pozabaviti u ovim crnim danima", nepotpisani autor članka navodi kako se u "crnim danima" na pozornici najmanje predstavlja "umjetničkih i plemeni-tih komada". Umjesto njih nastoji se podilaziti "željama masa" i ugađati im "erotičnim, dnevnim prizorima", jer im toga nikad dosta. Štoviše, "publici su najmiliji preljubi", tu se "ugadja gospodi, između koje je najviše ženskoga svijeta", a mnoštvo "najradije kupuje grijeh", a ni kritika se više ne "sablajnuje nad takvim prizorima". Pitajući se je li kazalište ipak mjesto "baš za niske zabave", navodi se da je ono ponajprije "važan uzgojitelj naroda" u kojem je "ljepota slavije slavila", gdje se "zlo i loše

¹¹ *Naše jedinstvo*, 2. I. 1916.

¹² *Naše jedinstvo*, 2. I. 1916.

¹³ *Naše jedinstvo*, 10. I. 1916.

¹⁴ *Naše jedinstvo*, 28. III. 1916.

¹⁵ *Naše jedinstvo*, 8.V.1916.

(...) umjereno iznosilo i osugnjivalo". Nažalost, reći će autor, umjesto kazališta kao "svetišta ideala", danas je kazalište trgovačka kuća u kojoj se "svinjarije nigdje danas tako javno ne prikazuju" kao u njemu.¹⁶

3. U svakodnevici novačenja (zbog čega su i članovi društva *Zvonimir* morali otkazati neke svoje predstave), posvemašnje oskudice, straha od epidemija i bolesti, liferacija, zajmova, rekviriranja, premetačina i korupcije, zajmova i sl.¹⁷, politički značajni događaji također su bili povod za održavanje predstava. Osim što se slavio carev rođendan, čemu su ovdašnji pjesnici sklanjali prigodnice (npr. Grgo Ivasović, koji je za taj čin i višekratno i nagrađivan!), odigrana je i predstava *Graničari* J. Freudenreicha, za koju je najavljeno da će joj nazočiti i grof Attems, a pripremana je i Tucićeva drama *Pred noć*. Iako ne možemo rekonstruirati kakav je njezin odjek, najavljena je i predstava *Šuma*, po djelu jednog od najigranijih naših dramskih autora Petra Petrovića Pecije. Kroničar lista ne krije radost zbog toga što će se u Splitu igrati djelo koje se s uspjehom izvodilo i u Osijeku 1915. godine nagrađeno Demetrovom nagradom. Dramu izvodi ponajistaknutiji član splitske kazališne družine Mate Bonačić, koji će nakon predstave izvoditi i šaljivi monolog na splitskom govoru *Duje Balavac na urlapu*. Predstava *Šuma*, nakon nekoliko odgoda, igrala se 22. listopada iste godine, a uz vijesticu da je uspjela (23.10.), donosi se i za list podulji osvrt:

"Preksinoćna premijera Petrovićeve *Šume* potpuno je uspjela. Ova lijepa drama, u kojoj glavnu ulogu igra zavedena djevojka, koja ne može da odoli svojoj ljubavi, pa i ako dignuta sa dna života i donešena u kuću poštena i do ludila zaljubljena ali i bolesna čovjeka, bježi od njega, da slijedi poriv ljubavi, koji je vodi do skrajnje bijede i pokajanja i povratka u muževljevo dom, da njega nagje mrtva, a oca, dobrog 'medvjeda', kako ga nazivahu zbog njegove nagle čudi, shrvana bolju, koji joj cjelovom u čelo prašta svu sramotu, okajanu njezinim teškim povratkom. Drama je na vrhuncu u drugom činu, a u trećemu naglo pada i gubi dramatsku snagu, prepuštajući taj čin pjesniku, koji je upravo divnim riječima prikazao šumu, ptice, povjetarac, sav njezin život. Gosp. Bonačić prikazao nam umjetničko muža Jovicu, njegovu tešku bolest, bol, patnje i tiho umiranje. Malo je govorio, ali puno iznio. G.ca Samohod, dana, imala je sretnih momenata, osobito u zadnjem prizoru. Gosp. Strello, 'medvjed', izvrsno je igrao, osobito u drugome činu, a gosp. Matošić je jako tešku ulogu do kraja lijepo odigrao. Ukupno je drama jako dobro izvedena". Isti, nepoznati autor bilješke, osvrće se i na Matošićevu izvedbu monologa za koji kazuje da ga je "izrekao s nekoliko duhovitih viceva, sred burnoga pljeskanja i odobravanja mnoštva publike".¹⁸

Smrt cara Franje Josipa I. (22. XI. 1916.) pretvorila je kazalište u pozornicu iskazivanja žalosti zbog smrti "Velikoga Kralja i Cara". U listu konzervativne orijentacije spominju se pjesme-prigodnice J. Marolija i G. Ivasovića posvećene uspomeni na nezaboravnog i najboljeg Vladara, a posebno se ističe u kazalištu

¹⁶ "Kazališta", u: *Dan*, 27. IV.1916., str.5.

¹⁷ Iz humorističnog ugla o tome svjedoči Marko Uvodić u feljtonu "Split za vrijeme rata", u: *Jadranska pošta*, od 30. XI. 1925. do 1. III. 1926.

¹⁸ *Naše jedinstvo*, 24. X. 1916.

održan *Pomen "ljubljenomu Caru i Kralju"*. Pjesmom u slavu "vladaru Velikome" Franji Josipu I. oglasio se u splitskoj sredini i D. Ljubić.¹⁹

Uprava kazališta za božićne dane pak najavljuje lakrdiju *Japanska vaza* P. Bilhanda i M. Hennequina, ali i nekoliko predstava za koje je građanstvo pokazalo interes. Izdvaja se drama *Velika ljubav* R. Anernheimera, uz koju stoji da je njome otvorena zagrebačka kazališna sezona te se izražava nada da će privući publiku s lijepim "ljubavnim anekdotama". Vri-jedno je istaknuti da autor članka navodi kako publika u kazalištu nije bila točna, što na od-ređeni način govori o atmosferi u kojoj su predstave igrane te o odnosu publike prema samo-me kazališnom/umjetničkom činu.

U godini 1917., koliko su to društvene okolnosti dopuštale, splitski su diletanti prikazali veći broj komada. Kronika bilježi da je već na početku siječnja najavljen igrokaz s temom ljubo-more, *Ona je luda*, koji su, unatoč zahtjevnosti, diletanti izveli uspješno, posebno apostrofi-rajući Milu Samohod i Branka Kovačića te dobru šeneriju.²⁰ Za tročinu igru *Suprug gospo-đice* G. Drigelija navodi se da je odigrana dobro, poglavito ako se zna da je "naučena za samo šest večeri", pri čemu se među akterima izdvaja Ermanno Bogić koji je svoju "veliku i tešku ulogu odigrao izvrsno do kraja".²¹ Uz opis kratkog sadržaja, u najavi se spominje i lakrdija *Modni miš* Engela i Horsta, te kazuje kako glavnu ulogu igra Mila Samohod. Najava odgode spomenute predstave poslužila je i kao najava predstave *Raj na zemlji*, u čijem će osvrtnu, kritici, sa zakašnjenjem²² biti navedeno da je Matošić imao "više sretnih momenata" te da je gosp. Bogić svoju karakternu ulogu odigrao izvrsno. Već često spominjani Mate Bonačić, najavljeno je, priprema svoje kazališno veče uz sudjelovanje nekolicine glumaca, a najavljeno je i da će zagrebački glumici odigrati nekoliko svojih igranih predstava. Spominju se *Mrak* Petrovića Pecije, *Anatol* A. Schnitzlera, *Graditelj Solwess* H. Ibsena, *Kriza*, kome-dija M. Prage i Engelova vesela šala *Gospođica udovica*. Repertoar će, najavljuje se kasnije, biti dopunjen Tucićevim *Povratkom*, komadom *Školski nadzornik* K. Trifkovića te šaljivim komadom *A, obisu si, an...* Predstava kazališnoga društva za blagdan gradskog sveca zaštit-nika, sv. Dujma, *Moj bebi*, reprizirana je nekoliko dana kasnije, s naglaskom da je "ovog pu-ta još više uspjela nego na premijeri".²³

Iako se za kazališna događanja u kontekstu društvenih (ne)prilika može reći da su bila znatna, vrijedi navesti da nekoliko glumaca napušta splitsko Hrvatsko kazališno društvo, među kojima su najistaknutija imena Paško Matošić i Mila Samohod, uz već otprije u varaž-dinsko kazalište otišloga Matu Bonačića. I dok se Upravni odbor društva (Marin Bego, Ema Božičević, Antun Ivačić, Grga Novak, Ljubomir Viličić) trudio osigurati sredstva i profesio-nalizirati dio snaga²⁴, s krnjim ansamblom odigrano je nekoliko predstava, dok su za neke drame, poput Engelove

¹⁹ D. Ljubić, "Slava Franju Josipu I. mu Vladaru Velikome koji usnu u gospodinu dneva 21.11.1916.", u: *Dan*, 30. XI. 1916.

²⁰ *Naše jedinstvo*, 8. I. 1917.

²¹ *Naše jedinstvo*, 15. I. 1917.

²² *Naše jedinstvo*, 20. III. 1917.

²³ *Naše jedinstvo*, 9. V. 1917.

²⁴ "Stalno kazalište u Splitu", u: *Naše jedinstvo*, 3. VII. 1917.

Šale i Horstova *Raja na zemlji* angažirani mladi glumci kazališnoga društva [A. Antić, N. Nadić, Pijević, Lunazzi (potonja je u drami *Tugji krub* I. S. Turgenjeva prikazala "izvršno borbu u drugom činu"²⁵) i A. Čelebić]. U takvim okolnostima kazališno se društvo čvršće povezuje s pjevačkim društvom *Zvonimir* tako da svoje predstave izvodi kao dio cjelovitoga večernjeg glazbenog programa.²⁶

4. U istome mjesecu, 20. svibnja, kada list izvještava da je za Tinom Ujevićem raspisana tjeratica, i "pomirbe" dviju skupina kazališnoga društva, na pozornici se igra "domaći" komad, jednočinka *Majka*, splitskog autora Milovana Tomassea. Za autora osvrta, drama koja traje četvrt sata, "govori o majci koja dijeli nevolju sa dvama sinovima, dok o trećemu koji ju je zarana napustio, ne zna ništa... Snažan i zdrav traži zarade, htio bi da poboljša svoje teško stanje, ali trud mu biva slabo nagradjen...U očaju bi da ubije svoga gospodara, koji ga svo-jim cinizmom ražešćuje, ali majka priječi ga u tome...I dok se ovdje razvija dijalog života onakvoga kakova mi zbilja ne možemo da vidimo u našim krajevima, najednom nastaje silan neočekivani obrat. U kuću ulazi stranac, traži noćište. Na njemu je zlata napretek, gospodin je. Primaju ga pod krov; i dok sin nastavlja sa jadanjem i bijesnim prijetnjama, majka stvara strašnu odluku, uzimlje nož, ide u sobu stranca i ubija ga. Od svijeta, koji je, po dogovoru sa strancem došao da ga probudi, da iznenadi gostoprimce, majka doznaje da je ubila vlastitog sina". Za autora članka drama je "potresna i snažna", ima "lijepih prizora, a pisana je lijepim jezikom". Međutim, "razvoj drame silno je pre nagljen, tako da više toga nije dobro motivirano". Štoviše, "duševna borba majke nije dovoljno istaknuta, a cijeli drugi dio drame razvija se nekako kinematografski (...)". U zaključku se navodi da je "drama u cjelini dobra, te bi se sa nešto obradbe mogla dotjerati do književne vrijednosti", a argument je tome jer je autor "mlad i da pokazuje dara i sprema", a vidi se i da je uspješno računao s tehnikom pozornice i efektima. Stoga njegov prvijenac "ispunja nadom da će nam moći da stvori ljepših, pot-punijih stvari".²⁷ U istome osvrtu spominje se i aktovka *Tri krabulje*, uz koju piše da njezine "grand-guignolske stvari nijesu za naše živce", dok se za Čehovljeva *Medvjeda* kaže da je lijepa stvar, "van običnih pochada i nezdravog humora".²⁸

Iako su "zavađene" grupe odigrale Tomasseov komad *Majka*, prava umjetnička "pomirba" rezultirala je odlukom da se zajednički izvede Vojnovićev *Ekvinocio*.²⁹ O pripremama za ovu predstavu – koja se uklapala u obilježavanje 60. godišnjice Iva Vojnovića – češće je izvještavano, a zanimljivo je da je oglašena i potreba za određenim brojem primjeraka knjige potrebne za predstavu. Sama pak predstava bila je uspjeta, o čemu – nakon opisa njezina dramskog sadržaja – svjedoči i podulji osvrt, uistinu rijedak kada je riječ o vijestima iz kulturnoga i kazališnoga života na stranicama ovoga lista. Izvedena od obiju skupina Hrv. kazališnoga društva, drama je, po riječima autora skrivena kraticom *or*, izvedena "u cjelini dobro. Od njih je bilo zbilja smjelo poduzeće, da ovu snažnu i tešku dramu dadu na našoj pozornici, ali treba priznati da su u svakome pogledu iznenadili. Uspjeh je bio potpun, a

²⁵ *Naše jedinstvo*, 9. XI. 1917.

²⁶ O tome i Antonija Bogner Šaban (2007: 271).

²⁷ *Naše jedinstvo*, 29. V. 1917.

²⁸ *Naše jedinstvo*, 29.V. 1917.

²⁹ *Naše jedinstvo*, 14. XI. 1917.

izvedbom bi bila zadovoljna i druga veća kazališta". Nakon što je iznio ukupnu ocjenu dramske izvedbe, autor članka u poduljem osvrtu konstatira da je "najtežu ulogu imala gja Lunazzi kao Jela, ali ona je od prvog do zadnjeg prizora bila na visini. Njezini dijalozi sa Nikom i sinom Ivom imali su snažnih momenata; onu borbu, onaj ponos, prezir, gagijene, očaj, sve skupa je izraženo sa malo riječi ali puno dramske snage i realnosti. Bila je majka kakovu auktor nije mogao bolje da zamisli. Njezina igra je puno doprinijela uspjehu večeri. Niko, g. Roje, pokazao je i ovom prigodom svoj dar za dramsku umjetnost. Bio je pravi Amerikanac, koji je na tugjoj bijedi gradio svoju sreću. Miran, indiferentan i ciničan, u nekim kratkim momentima žestok, ali uvijek na mjestu, oživio je u toj ulozi. Ivo, g. Strello, siguran na pozornici, umjetnik je. U svakoj kretnji vidi se da hoće nešto da prikaže. Do sitnica pedantan, ali to mu samo koristi. Ne ističe se, glavni mu je ukupni uspjeh. Igra zanosom i shvaćanjem, osjeća se s auktorom. Prizor s majkom i rastanak š njome dirljivo je prikazao. G. Kukoč, slijepi Vlaho, origjinô dubrovački, bio je izvrstan. Koji ga poznaju kažu da je izvrsno pogodjen, što je svakako teška stvar. G. Matošić, kapetano Frano, iznio je sa puno shvaćanja svoju ulogu. Osobito je temperamentno odigrao prizor sa Anicom u drugome činu. I ako mu uloga nije davala prigode da se jače istakne, on je znao da otkoči i da pokaže sve svoje sposobnosti. Gca. Gj. Zavoreo bila je svojom igrom i pojavom zanimljiva. Prizor sa ocem je krasno odigrala, osobito prelaz iz plača u prisiljeni smijeh i njezino nekako strašivo držanje pred neljubljenim čovjekom. U igri je pokazala lijepi napredak, pak grehota, što toliko bježi od pozornice. Gca. Samohod bila je upravo zavidna brbljava Kate. Njezin govor se je puno približio dubrovačkome dijalektu. Igra joj je savršena u svakome pogledu. Od male uloge učinila je snažnu pojavu, kao i gca A. Ritis, koja je kao prava umjetnica, igrala Luciju. Ona je pokazala da se i u najmanjim ulogama može istaknuti svak, koji ima za to razumijevanja i umijeća. Ovo isto vrijedi i za g. Bogić, sa izvrsnom maskom i naravnom i neskućenom igrom. Ostale uloge bile su takogjer izvrsne, osobito gce D. Zavoreo kao Mare od pošte, koja je u trećem nastupu pokazala veoma lijepi napredak. Pored ovako savršene igre treba istaknuti šenerije i efekte, koji su nemalo doprinijeli uspjehu. Sve šene izgraene su od zauzetnog i vrijednog g. Strella. On je čitavu dramu i stavio na noge. Radio je neumorno i na šenama i na pozornici, u efektima. Bio je svuda, pa mu je i zasluga najveća; efekti su bili lijepi. Oluja je bila u tančine prikazana: sijevanje, vjetar koji lupa o prozore, gromovi, pljuskanje mora u sobu. Početak četvrtog čina sa onim skladnim crkvenim pjevanjem i čitavom šenerijom bio je veličanstven. Takogjer i treći čin, u kojem je iznesen pravi pomorski radnički ambijent. U opće se je u cijeloj drami isticao jaki južnjački temperamenat, a nije se propustila nikakova sitnica koja bi mogla utjecati na uspjeh".³⁰ Vrsna izvedba Vojnovičeve drame i njezin uspjeh – zbog kojega se klicalo pjesniku i u duhu ujediniteljskih ideja tih dana zazivalo divom-pjesnikom – poslužila je autoru članka da naglasi snagu njezina poticaja i za osnivanje stalnoga kazališta. Spominje se stoga kako je Vojnović, u zagrebačkom Gospojinskom domu, čitao tri čina svoje drame *Imperatrix*, ocjenjujući je "posve novom pojavom u svjetskoj literaturi".³¹

³⁰ "Opć. Kazalište", *Naše jedinstvo*, 18. XII. 1917., str.1–2.

³¹ "Opć. Kazalište", *Naše jedinstvo*, 18. XII. 1917., str.1–2.

Iako je 1918. bila godina pojačanih političkih aktivnosti, a "veliki se događaji kotrljali veli-kom brzinom", kako sugerira jedan novinski naslov, pravih kazališnih događaja bilo je malo. Na samome početku najavljuju se predstave Nušičeve *Protekcije* i komedije *Svijet*, za koju se moglo pročitati da je odigrana dobro, a uz konstataciju da je "kazalište krcato", istaknuta je i "odlična igra P. Matošića. Svakako poseban kulturni događaj tih dana bilo je obilježavanje obljetnice pjesnika i rodoljuba Petra Preradovića, što će kazališnu pozornicu pretvoriti u mjesto velike proslave. Predstavljan kao pjesnik Srba, Hrvata i Slovenaca, Preradović je u kazalištu imao svoj dan, a uz predavanja (V. Lozovina) svečane su večere održavane i u drugim mjestima, no nisu prošle i bez napetosti (na Trsatu zabranjeno, u Sinju ometano, u Šibeniku bilo ekscesa... izražavano je i pol. nezadovoljstvo). Pjesnički glas vremena, Gjuro Palavršić, stogodišnjicu će obilježiti pjesmom izražavajući: "I zora puca i biti će dana, / to mračno zimsko ponestaje večer – /grle se braća svih slavenskih grana."³²

Najava predstava kazališnog društva o izvedbama lakrdije *Izvanredna lovina*, igrokaza *Svetionik na moru* te šale *Glas muža*³³ bit će popraćene noticama, baš kao i vijest da Kazališno društvo ne priprema svoje predstave nego će pozornicu prepustiti gostovanjima kazališta iz Zagreba. Od predstava koje se spominju svakako vrijedi istaknuti zagrebačko gostovanje s *Gospođom sa suncokretom*³⁴ i Ivom Raićem u glavnoj ulozi. On i Vera Hrzić glumili su i u komadu *Mladost* Maksa Halbea, za koji se navodi da je djelo "vrlo uspjelo, a za glumce zahvalno" te da je g.dja Hrzić "osvojila odmah sve gledaoce svojom kreacijom", a Raić da je bio "umjetnik i virtuoz" u svojoj ulozi djaka Iva.³⁵ Prvak i prvakinja hrvatskoga kazališta igrali su i Schnitzlerovu aktovsku *Anatolov vjenčani dar*, Čehovljeva *Medvjeda* te dio iz Vojnovičeve *Gospođe sa suncokretom*. Bio je to za publiku prvorazredan događaj, a glumci su, navodi se u osvrtu, pokazali ponovno "svu svježinu i dramatičnost svoje umjetnosti".³⁶ I dok se za Čehovljevo djelo, otprije poznato splitskoj kazališnoj publici, navodi da je bez "tehničke veličine", Raić je djelo "diva-pjesnika" Vojnovića – koje "za nas nema nikakvog nacionalnog obilježja i značenja – ostvario kreacijom iznimne snage, a cijela je večer pružila pravi "užitak u umjetnosti".³⁷ Za ukazano i iskazano gostoprinstvo Raić i Hrzić će prirediti i oproštajno večer (13. 5. 1918.), ali i pismenim putem zahvaliti splitskoj kazališnoj publici! Isti glumci odigrali su i Drigelijevu komediju *Suprug gospodjice*, koja je na splitskoj pozornici igrana i 1917. U djelu "lijepu i fino izgraženu, sa zgodnim raspletom, koji drži napetost i zanimivost kod slušatelja, sve do konačne scene, Hrzić je bila "izvanredna kao Nelly", dok je Raić bio "os oko koje se vrtila cijela radnja", a samo je večer bilo "fino, otmjeno i elegantno!"³⁸

Gostovanjem Vere Hrzić i Ive Raića nisu prestala kazališna gostovanja na splitskoj pozornici. Uz posredovanje Jakova Gotovca tako je dogovoreno gostovanje zagrebačkih glumaca Mile Dimitrijević i Borivoja Raškovića³⁹, a na svojoj turneji

³² Palavršić, Gjuro "Na stogodišnjicu rođenja Petra Preradovića", u: *Dan*, 14.III.1918.

³³ *Naše jedinstvo*, 29. III. 1918.

³⁴ *Naše jedinstvo*, 4. IV. 1918.

³⁵ *Naše jedinstvo*, 4. IV. 1918.

³⁶ *Naše jedinstvo*, 7. V. 1918.

³⁷ *Naše jedinstvo*, 7. V. 1918.

³⁸ *Naše jedinstvo*, 11. V. 1918.

³⁹ *Naše jedinstvo*, 17. VI. 1918.

Split će posjetiti i glumac Pavić sa suprugom te Vavra, Cilić i Angelo s komadima *Žena vrag*, *Prolječno jutro*, *Proševina* i *Faun*.

Gostovanjem Mile Dimitrijević i Borivoja Raškovića najavljuje se otvorenje kazališne nove sezone, a na repertoaru će biti, kako se navodi u izvješću, dva djela Petrovića Pecije (*Mrak*, *Pljusak*), Nušića (*Protekcija*, *Knez i Semberije*), Tucića (*Niz strminu*), Gogolja (*Ženidba*) i don Angela Gimera (*U dolini*).

Što se zapravo igralo i kakav je bio odjek nema vijesti jer ubrzo, 31. listopada, list prestaje izlaziti, ali i zbog pojačanih aktivnosti u ozračju raspada Monarhije, stvaranja SHS-a, preki-da svih državnopravnih veza s Ugarskom i potom Austrijom, proglašenja samostalnosti i stvaranja Jugoslavije. Kazalište, međutim, ni u tom vremenu neće izgubiti na svome znače-nju; osim za političke aktivnosti – do stvaranja Narodnog kazališta/pozorišta za Dalmaciju 1921. godine – bit će pozornica na kojoj će se igrati drame koje će obilježiti taj "historijskim" okršten politički čin. No o tome sam već pisao na drugome mjestu (Bošković 2007: 279– 317).

5. Premda je poremetio, Prvi svjetski rat nije i skroz prekinuo splitska kazališna događanja. U oskudnim prilikama na kazališnoj su se pozornici, često pretvaranoj za prigodničarske i karitativne sadržaje, zbivali i događaji koji svjedoče o nastojanjima sredine da i kazališnom riječju umanji ratne nedaće i obogati život grada. U nedostatku pravog kazališta tu su ulogu preuzimali agilni diletanti, a znatnoj živosti pridonosila su i brojna gostovanja. Iako umjetni-čki doseg predstava nije bio u prvome planu, lokalna kronika – budući da nema prave ka-zališne kritike – bilježi nekoliko nastupa čiji odjek traži da budu zapamćeni. Ne samo odje-kom kod publike, nego i snagom u izvedbama ostvarenih umjetničkih postignuća. Za povi-jest domaće teatrologije svakako je vrijedan podatak – a dade se iščitati iz gradskih obavijesti o zbivanjima u kazalištu – da su kod publike na cijeni najviše bili laki komediografski koma-di, bilo strani ili domaći. Ta sklonost splitske publike prema takvom tipu kazališta ostat će konstantom sve do naših dana u raznim inačicama pučkoga i ambijentalnoga kazališta. U ovom razdoblju nametnula su se i neka imena koja će veće uspjehe ostvariti u drugim sre-dinama. Osvrta na kazališne predstave u ovom je razdoblju malo. I dok *Naše jedinstvo* marno bilježi što se u kazalištu događa, drugi splitski list, *Dan*, gotovo da i nema takvih obavijesti, pa je i naša rekonstrukcija manjkava u argumentaciji. Kako arhivskih zapisa o predstavama gotovo i nema, novinske vijesti omogućuju da oblikujemo kroniku splitskoga kazališnog ži-vota, a tek pokoja šira deskripcija i osvrt na predstavu, glumce i odjek kod publike, drago-cjen je orijentir u tome.

LITERATURA

Baras, Frano. *Splitski listovi 20. stoljeća*. URL: http://www.gkmm.hr/frano_baras_splitski_listovi_20_stoljeca.htm

Bezić Božanić, Nevenka. 1986. "Pravila Hrvatskog kazališnog društva za Dalmaciju". *Splitsko kazališno društvo. Dani hvarskog kazališta. Stoljeća hrvatske dramske književnosti i kazališta*, knjiga VII. Split: Književni krug: 307–320.

Bezić Božanić, Nevenka. 1980. "Novinske vijesti o scenskim priredbama u Splitu". *Dani hvarskog kazališta. Kazalište Moderna*, knjiga VII. Split: Izdavački centar: 397–454.

Bogner-Šaban, Antonija. 2007. "Hrvatsko kazališno društvo – povijesni i umjetnički temelj profesionalnoga kazališta u Splitu". *Novi sadržaji novih tema. Studije i rasprave*. Zagreb: Kapitol: 237–275.

Bogner-Šaban, Antonija. 2003. "Splitsko kazališno društvo". *Dani hvarskog kazališta. Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća*, knjiga XXVII. Zagreb – Split: HAZU – Književni krug: 192–221.

Bošković, J. Ivan. 2012. *Car na pozornici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Bošković, J. Ivan. 2007. "Odjeci čina ujedinjenja 1918. u dramskoj književnosti i kazalištu". *Croatica i Slavica Iadertina*, 3: 279–317.

Kečkemet, Duško. 1953. "Šezdeset godina Splitskog kazališta". Split: Narodno kazalište Split: 2–20.

Jurišić, Šimun. 1980. *Splitsko kazalište od 1893. do 1941*. Doktorski rad. Split.

Tartaglia, Oskar. 1928. *Veleizdajnik*, Zagreb – Split.

IZVORI

Dan, godišta 1916., 1918.

Jadranska pošta, godišta 1925., 1926.

Naše jedinstvo, godišta 1914., 1915., 1916., 1917., 1918.

Zastava, godišta 1914.

THE FIRST WORLD WAR ON THE SPLIT STAGE

The First World War did not completely interrupt theatrical events in Split. In the difficult war conditions, the theatre, often rearranged for occasional and charitable programmes, also regularly staged events which testified to the efforts made to alleviate war adversity. In the absence of a real theatre, this role was assumed by agile amateurs and frequent guest performances significantly contributed to the whole activity of the theatre, with light comedy pieces, both foreign and domestic, being especially appreciated. In Split performances, some important names became known that would also prove themselves in other environments. Since archival records of the performances of that time are almost non-existent, the local chronicles *Naše jedinstvo* and *Dan* help us to reconstruct the theatre events, and few lengthier descriptions and reviews of the performances, the cast and the reception by the audience give us the information for a more graphic theatrical framework.

KEY WORDS: *The First World War, Split theatre, theatre amateurs, guest performances, local chronicle, periodicals.*